

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Житинська М.О.

Інститут соціальної роботи та управління
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

В статті розкрито основні особливості життєдіяльності людини похилого віку, представлено структурні її компоненти та визначено їх зміст. Окреслено потреби людини похилого віку, визначено навчання впродовж всього життя як можливої провідної діяльності в період старості та доведено її актуальність в сучасних умовах.

Ключові слова: людина похилого віку, життєдіяльність, життєдіяльність людини похилого віку, умови життєдіяльності, якість життя, потреби, рівень життя, навчання впродовж всього життя.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні українське суспільство переживає складну соціально-економічну та екологічну кризу, що спричиняє катастрофічне падіння рівня життя населення. В останні роки в Україні спостерігається стійка тенденція до погіршення стану здоров'я, з кожним роком зростає кількість чинників, що негативно впливають на життєдіяльність людини. Особливо гостро ця проблема стоїть стосовно життєдіяльності соціально незахищених верст населення, а саме людей похилого віку.

Забезпечення добробуту, соціального й морального здоров'я людини в похилому віці – фундаментальний обов'язок соціальної держави. На сучасному етапі гуманізації суспільних відносин визначаються нові, самостійні напрямки соціальної допомоги, обслуговування і підтримки людей похилого віку. Зміна акценту на відтворення адаптаційного та реабілітаційного потенціалу людей похилого віку, потребує запровадження ефективних інноваційних технологій, що дозволили б реально впливати на вирішення існуючих проблем та підвищувати якість життя людей похилого віку в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спираючись на аналіз наукової літератури ми можемо говорити, що деякі аспекти проблеми розглядалися вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема особливості впровадження технології соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення України (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Г. Лактіонова, Л. Міщик, С. Савченко, С. Харченко). Питання організації соціально-педагогічної підтримки людей похилого віку (Н. Басов, В. Фокін, Н. Шмельова та інші); накопичений вагомий досвід соціальної роботи з людьми похилого віку (Р. Вебер, Н. Дементєва, І. Лотова, Е. Карюхін, О. Краснова, С. Холостова та ін.). Проблеми підвищення тривалості життя, підтримки здоров'я людей похилого віку вивчалися Н. Сачук, Г. Бердишевим; проблема активізації життя осіб похилого віку стала предметом дослідження таких російських вчених, як Б. Петрова, Л. Гордона, Е. Данилова, та ін. Щодо проблем формування та підвищення якості життя населення особливе місце займають праці Дж. Гелбрейта, А. Кемпбелла, Дж. Кейнса, А. Маслоу, Д. Фостера, В. Роджерса та ін. Серед російських науковців вагомий внесок зробили С.А. Айвазян, С.А. Баженов, В.Н. Бобков, В.Н. Дробишева, П.С. Мстиславський та ін. Серед українських науковців, що досліджували проблему якості життя населення, можна виокремити О.С. Власюка, А.М. Колота, Е.М. Лібанова, Ф.В. Узунова, І.Б. Швець та ін.

Мета дослідження полягає у розкритті особливостей життєдіяльності людини похилого віку, здійсненні спроби обґрунтування провідної діяльності в

період старості та доведення актуальності навчання людей похилого віку в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. В контексті нашого дослідження, життєдіяльність людини похилого віку ми розглядаємо як складну систему прямих та опосередкованих взаємовпливів людини та її життєвого середовища, через різні види діяльності, яка здатна забезпечувати і підтримувати певні параметри умов і якості життя виходячи від потреб і можливостей.

Життєдіяльності людей похилого віку в українському суспільстві за сучасних складних умов, притаманні певні особливості. Так достатньо впевнено ми можемо говорити про низький рівень матеріального забезпечення людини похилого віку, яка з виходом на пенсію практично втрачає можливість повноцінного продовження трудової діяльності. Поряд з цим відбувається взаємовіддалення людини похилого віку та її соціального середовища, що може призвести до виникнення проблеми самотності та ізоляції. Часто у старості загострюються хронічні хвороби, що в свою чергу ускладнює життя.

Водночас в Україні не сформувалась сучасна державна соціальна політика, яка б виражала ставлення до людей похилого віку як до численної соціально-демографічної групи населення, здатної активно впливати на соціально-економічний розвиток. Українське суспільство сповнене силою-силенню негативних стереотипів сприймання старості, негативного ставлення до людей похилого віку. В світі для означення цієї проблеми використовують поняття «ейджизм», який ввів американський дослідник Р. Батлер. Ейджизм припускає сприйняття літніх людей як інтелектуально неспроможних, старомодних у своїх поглядах, характеризується презирством молодих і сильних до старих і слабких. В основі такої думки міститься страх молодшої людини перед старістю та смертю. Ейджизм породжує дискримінацію, що є неприпустимим для розвинутої держави ХХІ століття.

Підвищена тривожність, часто невмотивована стурбованість, дискомфорт, пов'язаний з самим виходом на пенсію та зміною соціального статусу, вимагають від людини похилого віку зміни способу життя в цілому. Ці та інші проблеми тісно пов'язані між собою та в своїй єдності погіршують становище людей похилого віку в сучасних умовах.

Наявність проблем породжує потребу в їх усуненні. К. Хорні вважала, що людині з дитинства притаманні дві потреби: задоволення біологічних потреб (їжа, вода, відпочинок, притулок) та потреба в безпеці.

Е. Аллард визначає три складові системи базових потреб: «мати», «бути», «любити». Складова «мати» характеризує матеріальні умови, умови

проживання, освіти, здоров'я, зайнятість та умови праці. Складова «любити» визначає потребу у спілкуванні. Складова «бути» охоплює активність, інтеграцію в суспільстві, гармонію з самим собою, природою та суспільством. [1]

Звертаючись до висновків дисертаційного дослідження Н. Ермак, ми можемо виділити специфічні потреби, що притаманні людині похилого віку та поділити їх на дві складові: об'єктивну – матеріальні потреби та суб'єктивну – духовні. Матеріальні потреби людини похилого віку включають три блоки: фізіологічні потреби (потреба в їжі, диханні, фізичною активності, здоров'ї); потреби в комфортному середовищі (задоволення житлово-побутових та екологічних потреб) та матеріально-соціальні потреби (потреба в праці, задоволення економічних потреб). Духовні потреби людини похилого віку представлені науковцем двома складовими: міжособистісна комунікація (це потреба у приналежності до соціальної групи, у спілкуванні, дружбі, любові, успішності, потреба поваги та визнання) та самоактуалізація (потреба самореалізації, пізнанні, розвитку, освіти, творчості). [2]

Вивчаючи наукові доробки вчених, ми встановили, що потреби людей похилого віку в спілкуванні вивчалися М.В. Ермолаєвою, Г. Крайгом, О.В. Хухлаєвою. Потреби в дружбі, любові, емоційній близькості розглядали В.Д. Альперович, Р.М. Грановська; потреби в самоповазі, самовираженні вивчали І.Г. Малкіна-Пих, Н.С. Пряжников, О.В. Хухлаєва. Творчі потреби та необхідність творчої діяльності виступали предметом дослідження в роботах М.В. Ермолаєвої, Е.І. Холостової. Потреби людей похилого віку в освіті вивчали О.В. Агапова, Т.М. Кононігіна, Г.С. Сухобська, Архипова, тощо.

Наявність потреби породжує спонукальний мотив до дії, благо. Сутність блага першим досліджував давньогрецький філософ Платон, який розглядав його як вихідний мотив діяльності.

Оскільки під життєдіяльністю людей похилого віку ми розуміємо, не просто діяльність людини в життєвому середовищі, яке її оточує, а розглядаємо її як баланс існування індивіда, групи людей, суспільства і людства загалом та самореалізації в єдності життєвих потреб і можливостей, то ми можемо говорити, що життєдіяльність є особлива діяльність людини похилого віку направлена на проектування та побудову індивідуального життєвого шляху.

Звертаючись до діяльнісного підходу, зокрема до думки А.Н. Леонтьєва про те, що діяльність детермінована наявністю мотива, ми можемо припустити, що мотивом життєдіяльності є сенс життя. З появою сенсу життя саме життя з безконтрольного процесу перетворюється в особливий різновид людської діяльності. Людина у старості часто втрачає сенс життя, не бачить перспектив, сповнена відчаєм та розгубленістю.

Задоволеність життям, якість та успішність пристосування до нього в старості залежить від багатьох факторів і прямо від того, які умови створені для того, щоб становище людей похилого віку в нашому суспільстві якісно покращилось.

Л.М. Емельяненко визначає «сприятливі умови життя», як умови довкілля, праці та побуту, які здатні забезпечити та поліпшити здоров'я населення [4]. О.Е. Панагушина визначає, що умови – це багатопланова та змістовно наповнена дефініція, яка за своєю суттю є комплексом певних обставин, від яких залежить формування відносин, що зумовлюють взаємодію та розв'язання цілісних завдань. [6]

На нашу думку, умови життєдіяльності людини похилого віку – комфортні параметри середовища,

які дозволяють мінімізувати шкідливий вплив та створити можливість для забезпечення нормального функціонування людини похилого віку в середовищі, що пов'язане із задоволенням широкого спектру її потреб.

Забезпечити такі умови можливо, дотримуючись основних принципів:

- принцип безперервного забезпечення фізіологічних процесів, що залежать від таких факторів: повітря, продукти харчування, тепло, світло, питна вода, предмети споживання, тощо;

- принцип раціональної організації праці (управління, організація, засоби, результати праці);

- принцип матеріального заохочення при організації життєдіяльності, що пов'язане з продуктивністю праці;

- принцип взаємозв'язку та взаємозалежності з навколишнім середовищем;

- принцип захисту здоров'я і умов життєдіяльності (система спеціально створених соціальних інститутів);

- принцип ліквідації негативних наслідків життєдіяльності (заходи держави щодо попередження та подолання небезпек та ризиків: екологічних, технологічних, промислових, техногенних катастроф) [8].

Людина похилого віку, яка не може самостійно пересуватися або за станом здоров'я потребує постійного догляду, чи перебуває в складних життєвих обставинах, має право на особливу увагу суспільства. Тому в Україні нині функціонують мережа соціальних закладів для такої категорії. Зокрема це будинки-інтернати, геріатричні пансіонати, територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, а також спеціальні житлові будинки для ветеранів війни та праці з комплексом служб соціально-побутового призначення та цілодобовим медичним доглядом.

Територіальний центр соціального обслуговування як спеціалізована установа по роботі з людьми похилого віку, відповідно до покладених на нього завдань, стає середовищем в якому реалізується надання соціально-педагогічної підтримки людям похилого віку, головною педагогічною метою якої, на нашу думку, є підготовка людини до старіння, через підтримку нормального фізичного та психічного стану та створення умов для повноцінної, активної та якісної життєдіяльності в старості.

Забезпеченість населення необхідними для життя матеріальними і духовними благами формує поняття «добробут». Добробут визначає рівень.

О. Осауленко і О. Новікова визначають рівень життя як складну інтегральну соціально-економічну категорію, яка комплексно виражає самопочуття населення, його матеріальний добробут, соціально-побутові умови, рівень задоволення не тільки матеріальних, але й соціальних та духовних потреб [3].

Він складається з багатьох компонентів. Це розміри ВВП на душу населення, реальні доходи, рівень освіти, споживання населенням матеріальних благ і послуг, і забезпеченість населення житлом, його захворюваність, стан природного середовища [5].

Звертаючись до суті дослідження О. Мельниченко, ми знаходимо наступне пояснення поняття «рівень життя» – відображення ступеня задоволення матеріальних, соціальних і культурних потреб населення залежно від рівня використання наявних у нього можливостей, суспільного устрою та розвитку виробництва.

Крім того, науковець доводить, що поняття «рівень життя» є взаємопов'язаним з поняттям «якість життя», оскільки у міру підвищення рівня життя

населення відбувається зростання його потреб, які задовольняються за рахунок споживання якісніших благ, що, зрештою, забезпечує поліпшення якості життя [7].

Отже, на основі ґрунтового аналізу наукової літератури, ми можемо визначити структуру життєдіяльності людини похилого віку (рис. 1).

Людина похилого віку		
Проблеми життєдіяльності складна ситуація, що викликає труднощі	Потреби людини похилого віку матеріальні, соціальні, екологічні, духовні.	Мотиви Все те, що забезпечує реалізацію матеріальних, соціальних, екологічних потреб людини.
Умови життєдіяльності комфортні параметри середовища, які дозволяють мінімізувати шкідливий вплив та створити можливість для забезпечення нормального функціонування людини похилого віку, що пов'язане із задоволенням широкого спектру її потреб.		
Добробут Можливість, спроможність придбати та використати блага		
Рівень життя Міра реалізації добробуту, який формує соціальний, матеріальний, екологічний комфорт		
Якість життя (міра задоволеності життям)		

Рис. 1. Структура життєдіяльності людини похилого віку

Якість життя ми розглядаємо як комплексну категорію, що дає можливість задоволення культурних, матеріальних, духовних та інших потреб людини, через власну суб'єктивну самооцінку людиною свого життя та вимірювання фахівців за встановленим набором об'єктивних показників.

Підвищення якості життя населення сьогодні являється стратегічним пріоритетом розвитку суспільства. Особлива увага приділяється питанням підвищення якості життя соціально вразливих верств населення, в тому числі людей похилого віку. Зокрема дані питання висвітлені в дисертаційних дослідженнях Ермак Н.А., Кабанова А.О., Голубевої О.Ю.

Нами в межах дисертаційного дослідження був проведений констатувальний експеримент, у якому взяли участь особи, віком від 55 до 75 років, що є клієнтами територіальних центрів соціального обслуговування міста Києва. За результатами було визначено основні складові життєдіяльності людини похилого віку, які впливають на її якість в старості, а саме: здоров'я (фізичне, психологічне, соціальне); рівень матеріального забезпечення; збереження фізичної активності в старості; ставлення з боку оточуючих та суспільства; можливості для навчання в похилому віці (оволодіння новими, актуальними для сьогодення знаннями, уміннями та навичками, що можуть бути застосованими на практиці одразу); можливості для саморозвитку, самовдосконалення, самоосвіти; спілкування та проблеми самотності.

Досліджуючи проблему життєдіяльності людини похилого віку, ми звернули увагу на той факт, що сьогодні в науковій літературі не має єдиної думки щодо провідної діяльності в період старості.

Так, провідна діяльність у період похилого віку може бути спрямована на збереження особистості (підтримка та розвиток соціальних зв'язків), або на усоблення, індивідуалізацію, тобто «виживання» на фоні згасання психофізіологічних функцій [11].

А.Г. Лідерс визначає, що в похилому віці провідною діяльністю є особлива «внутрішня робота», суть якої полягає у прийнятті себе та свого життєвого шляху. Якісне життя в цьому віці, на думку А.Г. Лідерса та Є. Єріксона, пов'язане з переоцінкою свого життя, підведення підсумків, усвідомлення та прийняття життя. А.Г. Лідерс наголошує, що для людини похилого віку майже вичерпані можливості вагомим змін її життєвого шляху, але людина може безкінечно працювати внутрішньо. [9]

Інший погляд на провідну діяльність в похилому віці має С.Г. Вершловський, визначаючи її як міжособистісні стосунки.

М.В. Ермолаєва пропонує в якості провідної діяльності в похилому віці розглядати структурування та передачу досвіду. Саме через передачу досвіду людина може позитивно еволюціонувати в старості [10].

В свою чергу ми вважаємо, що старість не можна розглядати лише як внутрішнє переосмислення життя чи передачу досвіду. Реалії сучасного суспільства вимагають іншої індивідуальної і суспільної свідомості, нової моделі поведінки, активної життєвої і громадянської позиції кожного як творця власної долі і долі країни. Тому, ми вбачаємо, що включеність людини похилого віку в організоване навчання може бути провідною діяльністю похилої людини, оскільки саме це може вирішити основні проблеми людини похилого віку на користь позитивної якості життя.

Сьогодні, відповідно до Наказу Міністерства соціальної політики від впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» від 25.08.2011 року в територіальних центрах соціального обслуговування, реалізується право людини на навчання впродовж усього життя.

Університет третього віку дає можливість людині у старості покращити якість життя, через вільний доступ до сучасних технологій, формування нових практичних умінь і навичок, засвоєння нових, адекватних часу знань. Крім того Університет третього віку розширює коло спілкування, створює можливість активно проводити вільний час, займатися добродійною діяльністю тощо. Навчання впродовж усього життя створює можливості, що дозволяють людині старшого віку правильно оцінити мінливе в часі соціально-економічне становище суспільства, реалізувати свій внутрішній потенціал, зберегти гідність, знизити ризик соціальної ізоляції та знайти своє місце у нових умовах, причому не тільки як одержувача допомоги, але і як активного члена суспільства

Навчання для дорослої людини сьогодні, є одним зі способів вирішення ряду важливих життєвих проблем. Для людей похилого віку це не лише проблеми матеріальні, а й проблеми психічного характеру (турбота про здоров'я та його збереження; самотність, втрата рідних і близьких людей; відсутність взаєморозуміння з боку оточуючих; організація вільного часу, тощо).

Висновок. Ми впевнені, що сьогодні, в світі інформаційних технологій та постійних інновацій саме організоване навчання для людей похилого віку може відновити функціонування системи життєдіяльності людини. Ми можемо говорити про навчання в похилому віці як про повноцінне, розумне заняття вільного часу, організацію самого себе та свого оточення з метою якісного життя у старості.

Включення людини похилого віку в навчальну діяльність, наповнюючи життя новим сенсом, дозволяє пом'якшити вікову кризу та адаптуватись

до нових соціальних ролей та вікових змін. Така діяльність значно розширює коло інтересів та життєвих простір людини, дозволяє планувати свій час наповнюючи його змістом, переміщуючи акцент від проблем на розвиток себе як особистості.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальшої роботи вбачаємо у висвітленні практичних аспектів організації навчання людей похилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування.

Список літератури:

1. Allard E. Dimensions of Welfare / E. Allard // A Comparative Scandinavian Study. Acta Sociologica, 1976. – № 19. – P. 227-240.
2. Єрмак Н. А. Педагогическая поддержка качества жизни людей пожилого возраста средствами художественного творчества: дис. соиск. доктор. пед наук: 13.00.01 / Єрмак Наталія Александровна / Ростов-на-Дону, 2009. – 415 с.
3. Управління конфліктами: збірник тренінгових вправ: навчальний посібник Л. М. Ємельяненко, О. В. Корчевна, О. М. Леонтенко та ін. КНЕУ, 2008. – 421 с.
4. Дзюба І. В. Категорія рівня життя населення: сучасний підхід / І. В. Дзюба, Л. Ф. Удотова // Статистика України. – № 1. – 2004. – С. 68–73.
5. Панагушина О. Є. Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій: автор. 13.00.05 Херсон, 2008.
6. Мельниченко О. А. «Державна політика щодо підвищення рівня та якості життя населення», автореферат, 2010 р.
7. Пістун І. П. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник Суми: видавництво «Університетська книга», 2000 – 301 с.
8. Развитие профессионализма: преподаватель высшей школы: учебно-методическое пособие Текст / Под. науч. ред. А. А. Деркача. М.: РАГС, 2006. – 386 с.
9. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования Текст / Н. В. Кузьмина: – М; 2001.
10. Козлова Т. З. Переживание времени пожилыми россиянами Текст / Т. З. Козлова; под ред. О. В. Краснова // Психология зрелости и старения. – 2000. – № 2.
11. Спостереження та вимірювання соціальної захищеності населення України: проблеми становлення / О. Г. Осауленко, О. Ф. Новікова та ін. – Донецьк; Київ, 2003. – 440 с.

Житинская М.А.

Институт социальной работы и управления

Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова

ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЛЮДЕЙ ПРЕКЛОННОГО ВОЗРАСТА В УКРАИНЕ: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В статье раскрыты основные особенности жизнедеятельности пожилого возраста, представлены структурные ее компоненты и определено их содержание. Определены потребности пожилого человека, определены обучения в течение всей жизни как возможную ведущую деятельность в период старости и доказана ее актуальность в современных условиях.

Ключевые слова: человек пожилого возраста, жизнедеятельность, жизнедеятельность пожилого возраста, условия жизнедеятельности, качество жизни, потребности, уровень жизни, обучение в течение всей жизни.

Zhytynska M.O.

Institute of Social Work and Management of

National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov

PUBLIC LIFE OF ELDERLY PEOPLE IN UKRAINE: REALITIES AND PROSPECTS

Summary

In the article the basic features of human elderly presents structural components and defines their meaning. Outlined the needs of the Elderly, defined lifelong learning as a possible leading activity during old age and proved its relevance in the modern world.

Keywords: elderly people, livelihoods, human activity elderly, living conditions, quality of life, needs, quality of life, lifelong learning.